

De Pruijentijd

Literatuur in de 18de eeuw

De Pruikentijd

Literatuur in de 18de eeuw

<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/>

1717

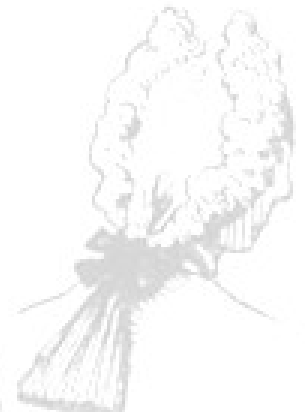
1720

1721

1713

Zuid vs. Noord

ZUID

1555 - 1713

Spaanse periode

1713 - 1795

Oostenrijkse periode

NOORD

1555 - ca.1581

Spaanse periode

ca. 1581-1795

Verenigde Republiek

Frans

ZUID

1795-1815

Franse periode

NOORD

1795-1806

Bataafse Republiek

1806-1813

Franse periode

1813-1815

Koninkrijk der Nederlanden

Patriotten (vs) orangisten

Patriotten

- Veelal uit de rijke burgerij
- tegen de stadhouder
- wilden meer vrijheid, meer gelijkheid en meer inspraak in het bestuur

(vs)

Orangisten

- lagere volk + regenten

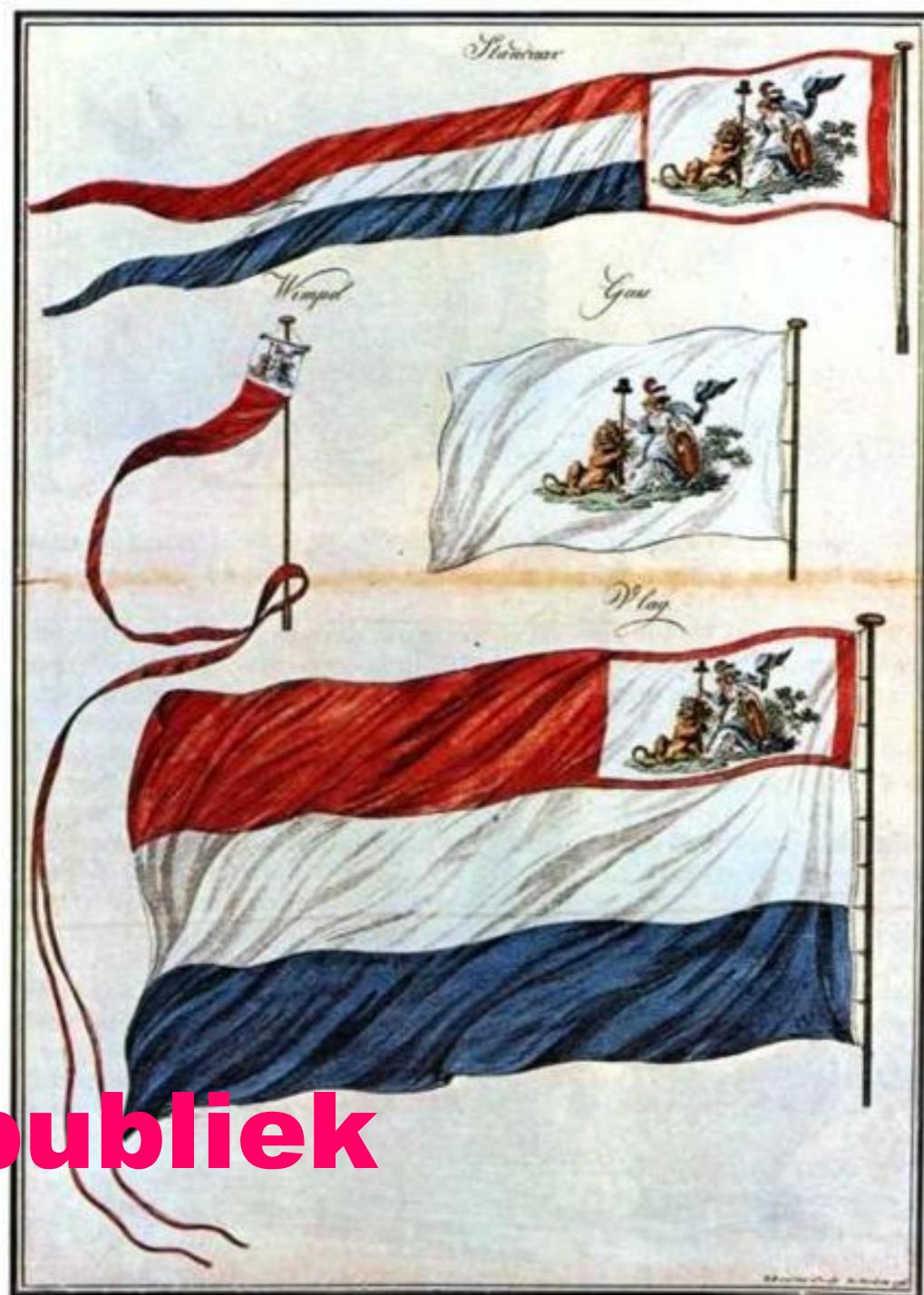
The ORANGERIE; or - the Dutch Cupid reposing, after the fatigues of Planting. - Vide *The Vision in Hampton Court*.

Stadhouder Willem V afgebeeld als een ordinaire hoerenloper in *The Orangerie; - or - the Dutch Cupid reposing, after the fatigues of planting* (1796).

Patriotten (vs) orangisten

- **1786-87:** patriotten
- Daarna macht orangisten hersteld
- Veel patriotten vluchten naar Frankrijk
- **1795:** patriotten verdrijven de Fransen met de hulp van de stadshouder

Bataafse Republiek

1795-1806

Napoleon Bonaparte

(1769-1821, keizer: (1804 - 1815))

Slag bij Waterloo (1815)

Frans => NL

ZUID

1795-1815

Franse periode

NOORD

1795-1806

Bataafse Republiek

1806-1813

Franse periode

1813-1815

Koninkrijk der Nederlanden

Verenigd

ZUID

1815-1830

Verenigd Koninkrijk der
Nederlanden

NOORD

1815-1830

Verenigd Koninkrijk der
Nederlanden

Genootschappen

- De Verlichting (de rede!)
- Belang kennisverwerving
- Genootschappen
 - Leesgenootschappen
 - Dichtgenootschappen
 - ...

Dichtgenootschappen

- Bijv. Willem Bilderdijk,
Rijnvis Feith
- Sommige genootschappen ook
vrouwen

Koffiehuizen

- Ontmoetingsplaats
- Oud & jong,
arm & rijk, man & vrouw
- Discussies

Spectatoriale geschriften

- *The Spectator* (1711–12), Joseph Addison and Richard Steele
- Meer dan honderd vertaalde & originele spectatoriale geschriften in NL
- De Hollandsche Spectator (1731-35)
- Burgerlijk, didactisch, moraliserend
- Volksopvoeding

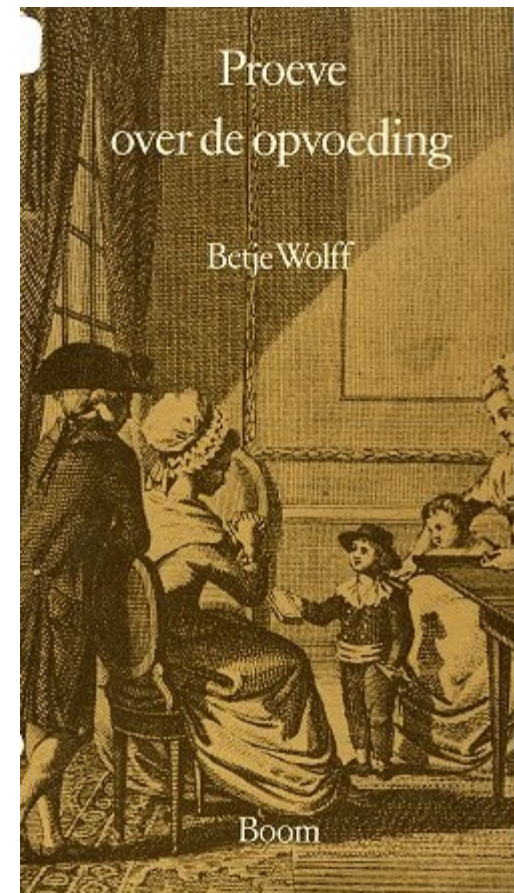

Opvoeding & onderwijs

- Bijv. Jean-Jacques Rousseau, *Emile, ou de l'Education* (1762)

Vader heeft u lief myn kind: 't is uw beste Vriend.
Denk, als hy iets weig'ren moet, dat het u niet dient.

Kinderliteratuur

- Kinderboeken in vertaling
- **Hieronymus van Alphen** *Proeve van kleine gedigten* (1778)
 - Eenvoudige kindertaal
 - Herkenbare situaties
 - Elk gedicht: een wijze les (moralisme!)

Kinderliteratuur

De verkeerde vrees

Hieronymus van Alphen

Keesje zag eens joden lopen,
Om wat ouds! wat ouds! te kopen;
Hij werd bang, ja bleek van schrik;
Hij kroop weg en begon te huilen.
Pietje spotte met dat schuilen;
En zei lachend: doe als ik!

Kees zei: zou jij niet ontstellen [= **bang worden**],

Als je hen eens aan zag bellen?

Nee ik niet, zei Pietje toen:

Waarom zou ik altijd vrezen?

Je hoeft slechts bang te wezen,

Als je zélf van plan bent kwaad te
doen.

J. A. van Alphen

*Men behoeft slechts bang te wezen,
Als men voornemt kwaad te doen.*

DE PRUIMEBOOM.

A. B. inv.

J. L. exc.

N. v. d. Hoff.

Santje kreeg zijn hoed vol pruimen,

Kinderliteratuur

De pruimenboom 📢

Hieronymus van Alphen

Jantje zag eens pruimen hangen,
o! als eieren zo groot.

't Scheen, dat Jantje wou gaan
plukken,

[of]schoon zijn vader 't hem
verbood.

Hier is, zei hij, noch mijn vader,
noch de tuinman, die het ziet:

Aan een boom, zo vol geladen,
mist men vijf zes pruimen niet.

Maar ik wil gehoorzaam wezen,
en niet plukken: ik loop heen.

Zou ik, om een hand vol pruimen,
ongehoorzaam wezen? Neen.

Voord [weg] ging Jantje: maar zijn
vader,

die hem stil beluisterd had,
Kwam hem in het loopen tegen
voor aan op het middelpad.

Kom mijn Jantje, zei de vader,
kom mijn kleine hartedief!

Nu zal ik u pruimen plukken;
nu heeft vader Jantje lief.

Daar op ging Papa aan 't schudden,
Jantje raapte schielijk [snel] op;
Jantje kreeg zijn hoed vol pruimen,
en liep heen op een galop.

De briefroman

- Epistolaire roman
- Jonge, vaak ongetrouwde figuur centraal
- Gedachten, gevoelens, psychologie

De briefroman

- Betje Wolff en Aagje Deken, *Sara Burgerhart* (1782)

De Engelse briefromans van Richardson werden al snel in het Nederlands vertaald. Toch duurde het tot 1782 voordat *Sara Burgerhart*, geschreven door Betje Wolff en Aagje Deken, verscheen. In deze roman onderzoekt de jonge, opstandige Sara de grenzen van haar vrijheid. Ze is door en door Nederlands en gewend haar eigen gang te gaan. Daarom verlaat ze haar vrome tante, bij wie ze na de dood van haar ouders terecht is gekomen, gaat wonen in een tehuis voor jonge dames en neemt zich voor flink van het leven te genieten. Daar hoort ook de liefde bij. Sara valt als een blok voor rasversierder R. die slechts uit is op seks. Ze begint pas na te denken als ze bijna door R. wordt verkracht.

De briefroman

- Betje Wolff en Aagje Deken, *Sara Burgerhart* (1782)

Dit gegeven werd door Wolff en Deken uitgewerkt in een complexe roman, waarin vierentwintig personen aan het woord zijn in honderdvijfenzeventig brieven. Elke persoon kreeg zijn eigen karakter en taalgebruik. De dames schreven in realistisch, zeer leesbaar Nederlands. Zoals in het volgende fragment, waarin duidelijk wordt dat Sara stiekem het toetje (de flensjes) heeft opgegeten, in opstand komt tegen haar vrome tante en woest van tafel opstaat:

Ik krijg nooit wijn. Tante zegt dat het niet goed is voor me en dat is goed mogelijk; want ik ben jong en gezond. "Kom Saartje, ruim de tafel maar af; Brechtje is wat vermoeid; de sloof wordt oud." Ik deed dat; zette het dessert neer. "Waar benne de flensjes, Saartje?" "Die benne in mijn maag, tante." Hup mijn servet neergegoid (per ongeluk tegen broeders palmhouten pruik) en het onweer op mijn kamer ontvlucht. U weet, ik ben tamelijk snel, wat mij toen goed van pas kwam. Hup de deur op slot. 's Avonds kwam de Hottentot [= Brechtje] met een stuk brood en een glas zuur bier, ze zei erbij, "dat ik het nooit kon verantwoorden, de manier waarop ik een vroom mens plaagde." "Scheer je van mijn kamer," zei ik, en duwde haar de deur uit. Het brood (dat goed viel op de flensjes) at ik op. Het bier gooide ik weg, en dronk wat water uit mijn karaf: ik ging vroeg naar bed en sliep als een roos.

De roman werd een enorm succes en inspireerde auteurs als Belle van Zuylen, Rhijnvis Feith en Elisabeth Maria Post tot romans waarin vrouwen eveneens de hoofdrol speelden. Wolff en Deken hadden aangetoond dat de roman een perfect middel kon zijn om verlichte ideeën, over in dit geval de liefde, opvoeding en verantwoordelijkheid, uit te werken. Het gevolg daarvan was dat de roman voor het eerst in de geschiedenis door de literaire kritiek als een belangrijk en serieus genre werd beschouwd.

Maap mijn servet neêr gegooit, (bij ongeluk tegen Broeders
 admhoute pruik,) en het onweer op mijne kamer ontweeken:

bladz. 16.

HISTOIRE
 DE MADEMOISELLE
 SARA BURGERHART;

PUBLIÉE

EN FORME DE LETTRES,

Par Mesdames E. BEKKER,
 veuve du Ministre WOLFF &
 A. DEKEN;

Traduite du Hollandois d'après la seconde édition.

On ne réussit point par la sévérité;
 La jeune fille redoute un air triste & sauvage;
 On la perd bien souvent par trop de liberté.
 Il faut prendre un milieu que connoît seul le sage.
 A ses autres vertus ajoutant la douceur,
 Il enchante l'esprit en subjuguant le cœur.

TOME PREMIER.

A LAUSANNE,

Chez FRANÇOIS GRASSET & Comp.

M. DCC. LXXXVII.

Als Sara Burgerhart op haar zestiende wees wordt, komt ze in huis bij een tante. Deze tante is een bekrompen vrouw die zich heeft aangesloten bij de zogenaamde 'fijnen', een achttiende-eeuwse, streng protestantse stroming met een zware kijk op het leven. Dat past helemaal niet bij Sara, die jong en vrolijk is. Na een ruzie vlucht Sara het huis uit. Ze neemt haar intrek in een pension voor 'welopgevoede dames' en geniet vanaf dat moment volop van haar vrijheid. Zo leert ze de sympathieke, maar weinig spannende Hendrik Edeling kennen en de gevaarlijke rokkenjager R. Met hem maakt ze een paar afspraken.

In brief 139, een brief van Hendrik Edeling aan zijn broer Cornelis Edeling, is een brief van Sara aan haar vriendinnen ingesloten. Hierin schrijft ze hoe R. haar meeneemt de stad uit, naar een buitenhuis, en haar bijna verkracht:

Hij. Wat, ga je nu opeens lastig doen? dan bedrieg je jezelf; want (en hij zwoer een dure eed,) het is mij ernst; ik bemin je: je zult de mijne zijn; *hij kwam opnieuw op mij af)*

Ik. Blijf rustig! U vergist zich, zie ik, in mij: als u van mij zou houden, zou u me niet zo kunnen vernederen: laat me gaan, ik wil hier niet langer blijven.

Hij. Laat me gaan; ik wil hier niet langer blijven! o, zo spreekt men niet tegen een man zoals ik en dat op zijn eigen buitenplaats. (*Ik werd zo bleek als mijn linnen.*)

Luister eens meisje, al die grote gevoelens van mij moet je niet zo letterlijk nemen. Niettemin, je bent nu nog aantrekkelijker nu je zo'n fraai rolletje speelt. Kom mijn Saartje, laten we gelukkig zijn; de tijd is kostelijk als je tenminste dwaas genoeg bent om naar huis terug te willen gaan. Mijn koets staat in ieder geval al buiten, de paarden staan met de leidsels opgeknoopt op stal en binnen een paar uur zijn we ver van hier, want ik waag er mijn beste harddraver aan. (*Hij wilde mij opnieuw kussen.*)

Ik. Schelm! Deugniet! Judas!

Hij. Alles wat je maar wilt, mijn engeltje, als je me maar gelukkig maakt. (*Hoe ik me voelde, kunt u enigszins begrijpen, maar ik hield mij groot.*)

Ik. Ik ben, zie ik, in uw macht; maar voordat ik toegeef aan uw afschuwelijke bedoelingen, zal ik het uiterste wagen; ik zal lawaai maken als u de deur niet open doet.

Hij. Ik doe geen deur open en of je lawaai maakt of niet, het zal niet helpen; niemand hoort je. Kom, je hebt je genoeg verweerd. Zelden heb ik zo veel werk gehad aan mijn lieverdjes. Je hebt gestreden voor je hersenschim; die lof geef ik je; maar nu eis ik je overgave. (*Ik werd woedend en stond door alle sterke emoties op het punt om flauw te vallen, maar de angst gaf me krachten. Ik wilde een raam openschuiven.*)

Hij. Nee kindje, daar is aan gedacht; ik hou om de dood niet van burengerucht. (*Hij werd, dacht ik, kwaadaardig vanwege de teleurstelling! o mijn vriendinnen, heb ik mezelf dan iets te verwijten, gaf ik aanleiding; niet toch, voor zover ik weet?*)

Hij. Ziezo, het wordt mooi laat; nu, ik heb zeer goed onderdak voor je en ik hoop dat we de tijd aangenaam zullen verdrijven.

Ik. Laat me gaan. Het is nog niet te laat om in de stad te komen. (*Hij lachte.*)

Hij. Zie je me voor zo een verd... gek aan, dat ik, als ik een prooi onder mijn bereik heb, die weg zal laten vliegen?

De briefroman

- Betje Wolff en Aagje Deken, *Sara Burgerhart* (1782)

De roman illustreert op die manier een van de belangrijkste verlichtingsthema's: het belang van een goede opvoeding. Daarnaast zet de roman aan het denken over onderwerpen als goed en kwaad, de verhouding tussen mannen en vrouwen en, niet in de laatste plaats, de verhouding tussen individu en maatschappij. Want *Sara Burgerhart* is natuurlijk ook een verhaal waarin algemene ondeugden worden gehekeld: het frivole en materialistische gedrag van Sara, die alleen maar is geïnteresseerd in uitgaan en shoppen, het overdreven godsdienstige fanatisme van tante Hofland en het materialisme en atheïsme van iemand als de heer R., die er geen enkele moraal op nahoudt.

Sentimentalisme

- Rhijnvis Feith,
Julia (1783)

J U L I A.

D O O K

Mr. RHOENVIS FEETH.

TE LEJDEN
BIJ C. VAN HOOGEVEEN, JUN.

MDCCLXXXIII.

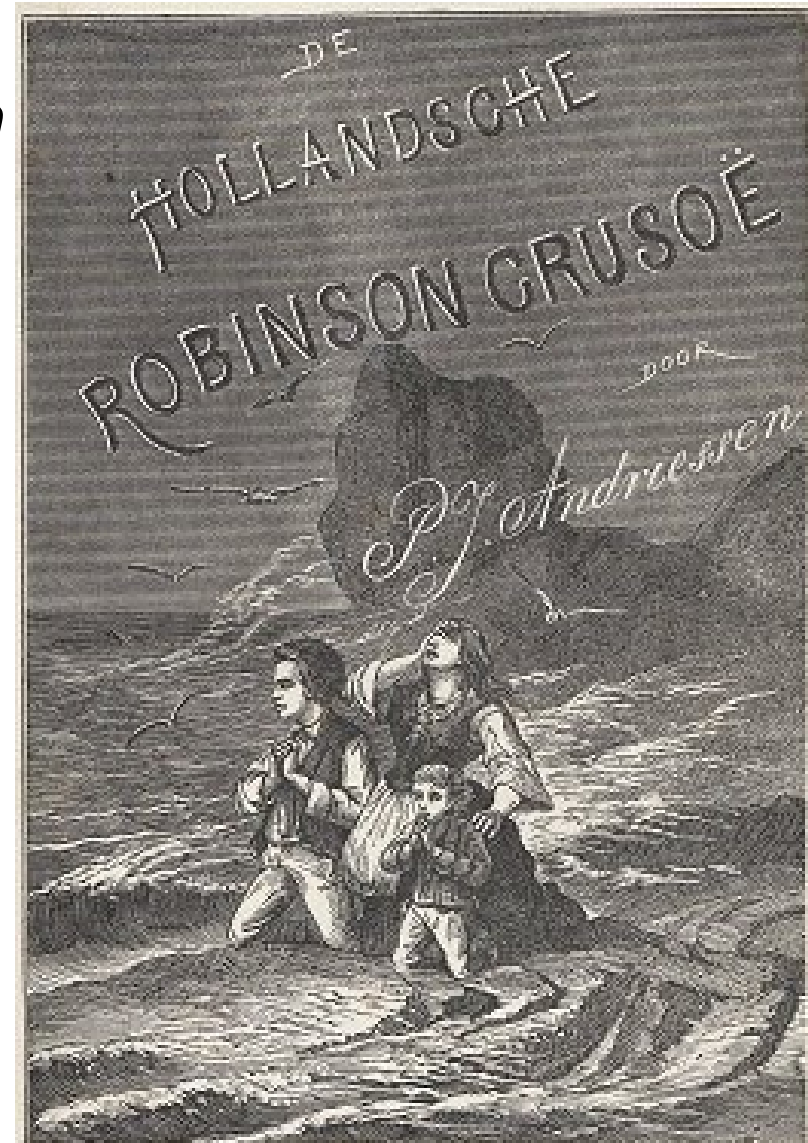
duard! dat wij ons dezer handen even zuiver, even onbesmet
het wedergeven voor den Rechterstoel van God!

Bladz. 20

Waar dwaal ik? – wat schrijf ik? – alles is verwarring, alles is afgrijselijk om mij heen – talloze gedachten vliegen als stormwinden door mijn hoofd en mijn hart kan zich aan geen enkele binden – o vergeef, mijn vriend! vergeef aan de ijselijke leegheid, waarin ik dwaal, waarin ik mij duizend maal in één ogenblik verlies.... Ja! ik ben er – ik had de pen opgepakt om u mijn ach! geen woord drukt mijn ellende uit – onherstelbaar – on – her – stel--- baar - - mijn hart breekt – ik kan niet meer! ...

Imaginaire reisverhalen

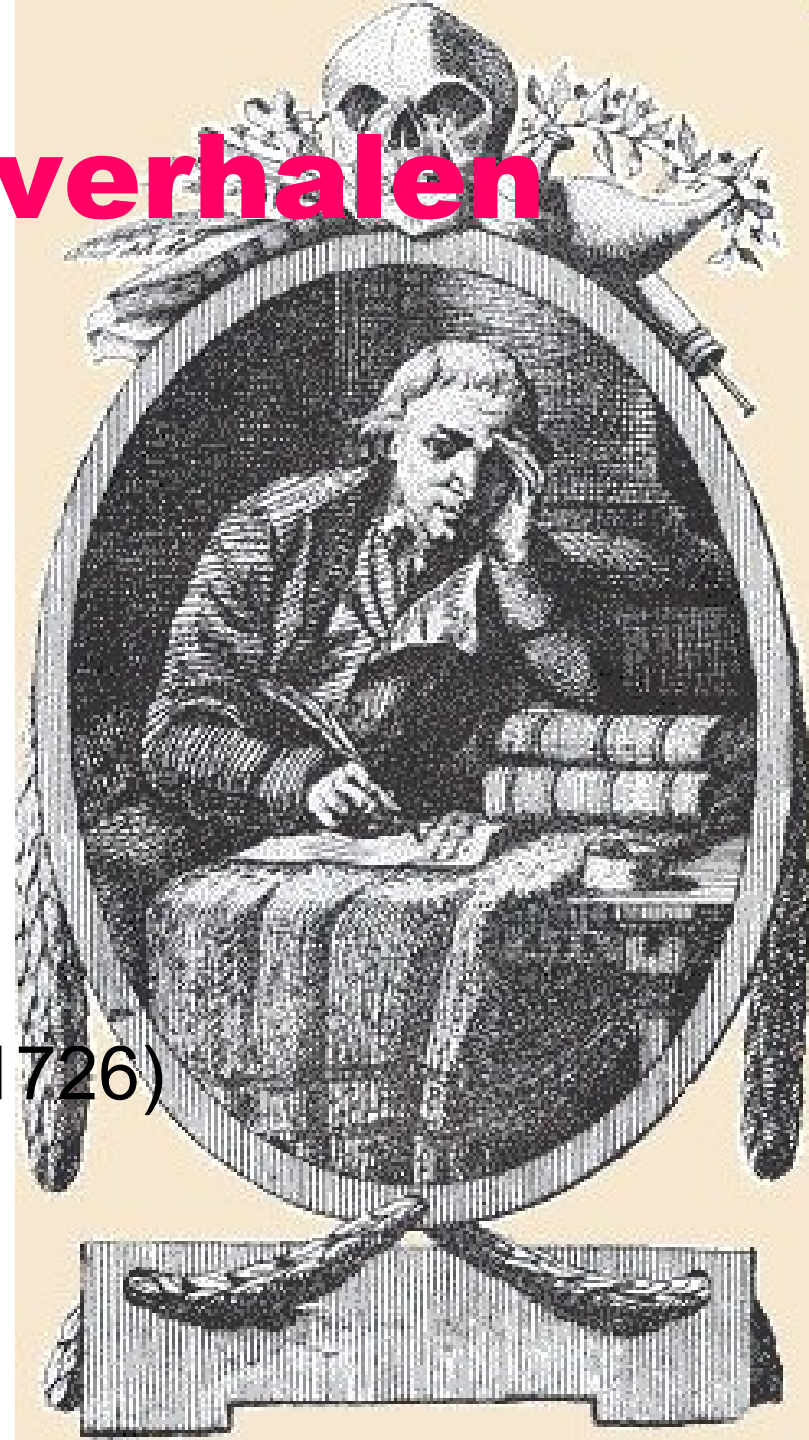
- Daniel Defoe, *Robinson Crusoe* (1719)
- De wereld is maakbaar
- Kritiek

Imaginaire reisverhalen

- **Gerrit Paape** (1752-1803)
- Dr. Schasz (ps)
- Politiek actief
- Maatschappijkritiek, satire
- *Reize door het Aapenland* (1788)

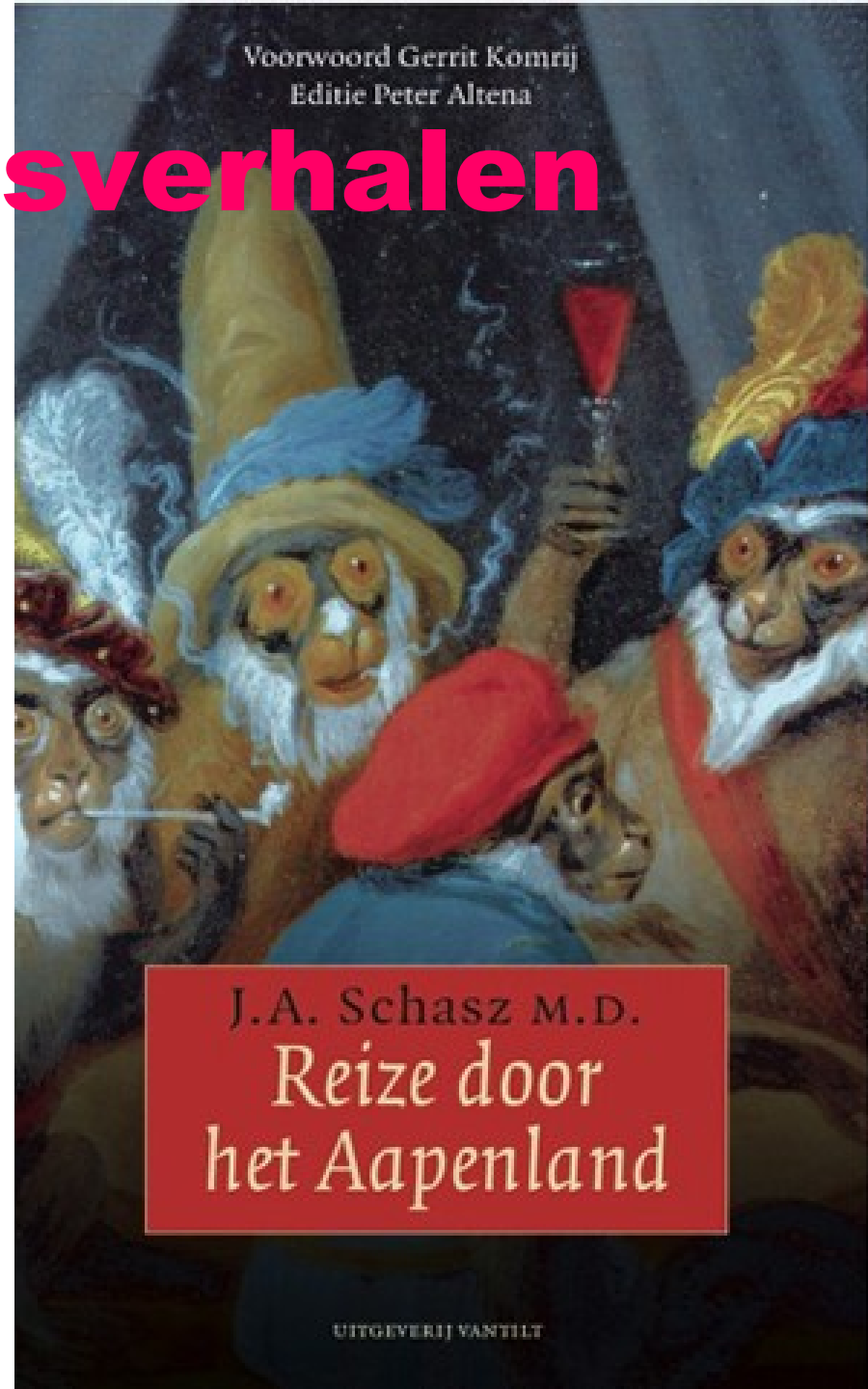
Vgl. Swift, *Gulliver's travels* (1726)
& Voltaire

Imaginaire reisverhalen

- Zie “Teksten”
- bladzijde T

“De Reize is een nauwgezette waarneming van wat er gebeurt op elke plek waar meer dan twee politici samenkomen” (Gerrit Komrij)

Voorwoord Gerrit Komrij
Editie Peter Altena

J.A. Schasz M.D.
Reize door
het Aapenland

UITGEVERIJ VANTILT

Imaginaire reisverhalen

- Zie “Teksten”
- bladzijde T

“Hoe het bijkwam [kwam] weet ik volstrekt niet, maar wiskundig zeker [absoluut zeker] is het, dat mijn Wif [echtgenote], mijn Dienstmaagd, mijn Paard en mijn Hond, bijna op één en hetzelfde ogenblik, teffens [tegelijk] in het water vielen.”

Vier of vijf apinnetjes kwamen heel vriendelijk naar mij toe. Manmens! wij hebben de opdracht gekregen om u een vriendelijk verzoek te doen.

O mijn engeltjes! vraag maar wat jullie willen.

Men vertelt ons dat manmensen geen staarten hebben, is dat waar?

(Ik keek hen aan en werd een beetje verlegen.)

Geen staarten? - Hoe!-

U, manmens! U weet toch wel wat een staart is? - U heeft toch van 't afhakken gehoord.

o Goede en rechtvaardige hemel! dacht ik, ze zijn gekomen, om mijn staart af te hakken!

Nu komen wij onderzoek doen, om-

(Ik werd zo bleek als een dode).

te zien, of het waar is, dat u geen staart heeft.

Maar, mijn lieve mevrouwen en jufvrouwen! zei ik in verbijstering tegen de apinnen, wat heb ik u misdaan, dat u zo wreed zou zijn om mij te beroven van, -

Beroven? - helemaal niet, manmens! wij komen alleen kijken of u er een heeft.

(Dit stelde mij een beetje gerust.)

Gij komt eens zien of ik, -

Een staart heb.

Maar eist de welvoeglijkheid niet dat jullie je in dit geval met mijn woord tevreden stellen?

De welvoeglijkheid? - De welvoeglijkheid? - Is dat ook een aap?

Helaas! dacht ik, er valt geen genade te verwachten.

De literatuur in het Zuiden

Michiel de Swaen (1654-1707)

- “De Vondel van Duinkerken” (Guido Gezelle)
- Context: verlies Frans-Vlaanderen

De MICHIEL DE SWAENKRING (MDSK) is een culturele vereniging van de Vlamingen in Frankrijk. In samenwerking met de andere Vlaamse verenigingen ijvert de MDSK voor het recht op de eigen geschiedenis van de Vlamingen, op de vrijwaring van onze landschappen en van ons stedenschoon, de bevordering van de Vlaamse streektaal en de hiermee verbonden cultuurtaal, het Nederlands, dat zo schitterend beoefend werd door Michiel De Swaen.

Michiel de Swaen

Aen den heer van Heel

my onbekent over syne clacht, op myn vertrek, uyt Hollant

*Wat claegt gy, heer van Heel, wat doet gy hollant treuren,
Omdat een wilde Swaen syn kust verlaten heeft?
De Swaen, met meerder recht, tot rouwe sigh begeeft,
Nu een soo soet verblyf niet meer hem magh gebueren.*

*O hollant! vreedsaem lant, waerin de vryheyt leeft,
Wat socht ik die vergeefs by uwe nagebueren,
Waer Frans, en Castiliaen de rust en vrede schueren,
Waer 't hoeft der borgery voor vreemde heeren beeft?*

*O! had ik, lieve lant, in uw begryp gebleven
Hoe vroylyk wiert myn stem tot singen voortsgedreven,
Of aen de Rotte-stroom, of midden op de Maes!*

*Nu leef ik, in een oort, waer vreughde is uytgeweken:
Myn spys is bittre gal, myn sang: Eylaes! Eylaes!
Och! och! waer heb ik my, misleyde Swaen, versteken?*